

Tarihin Arka Odası'nda "Kadın"

Alev Aslan

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi
alevaslan.istilef@gmail.com

Öz

Bu çalışmada *Tarihin Arka Odası* adlı TV programı incelenmek suretiyle, gerek tarihsel olan gerekse tarih konuşan birer özne olarak kadınların nasıl inşa edildiğine odaklanılmış ve toplumsal cinsiyetin çoklu zaman ve uzamlararasında dolaşarak adeta tüm zamanlarda ve mekânlarda nasıl yeniden inşa edildiği ve meşrulaştırıldığı ele alınmıştır. Bu gayret gösterilirken cinsiyetçiliğin yalnızca kadın-erkek ikiliğinde olduğu gibi cinsiyet temelli olmadığı, tıpkı siyah feminizmin iddia ettiği biçimde ırksal ve kültürel boyutları da içinde barındırdığı düşüncesi dikkate alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cinsiyetçi söylem, medya, tarih, kadın, televizyonda tarih programları

• • • • •

Makale geliş tarihi: 18.09.2014 • Makale kabul tarihi: 03.03.2015

<http://ilefdergisi.org/2015/2/1/>

ilef dergisi • © 2015 • 2(1) • bahar/spring: 77-94

“Woman” in the *Tarihin Arka Odası*

Alev Aslan

Istanbul University Faculty of Communication
alevaslan.istilef@gmail.com

Abstract

This article analyses the TV program entitled *Tarihin Arka Odası* and tries to show how women are constituted as historical subjects talking about history. It focuses on the way that gender is constructed and justified in different times and spaces. While exploring this, it takes into account that sexism is not only based on sex as it is seen in male-female duality, but it also consists of racial and cultural dimensions that black feminism puts forward.

Keywords: Gendered discourse, media, history, woman, TV programmes on history

"Hep iktidar var; ama her zaman direniş de var"

Foucault

2008 yılında yayınlanmaya başlayan *Tarihin Arka Odası* adlı TV programının sunuculuğunu Murat Bardakçı ve Doç. Dr. Erhan Afyoncu paylaşmaktadır. Bu iki erkek sunucunun yanı sıra programda zaman zaman kadın sunucular da yer almıştır. Kadın program sunucuları sırasıyla Pelin Batu (2009-2011), Selin Barlas (2012), Zeynep Özkartal (2012) ve son olarak Prof. Dr. Nurhan Atasoy'dur (2012-günümüz). Bahsi geçen kadın sunuculardan, Zeynep Özkartal dışındaki, üç kadın sunucu da tıpkı Bardakçı ve Afyoncu gibi tarihçi kimliğine sahiptir. Bu durum bizlere 'kadının' bir tarihçi ve program sunucusu olarak *Tarihin Arka Odası* adlı TV programında nasıl konumlandırıldığını görme olanağını sağlarken, programda konuşulan tarihsel konular ise kadınların tarihsel birer özne olarak nasıl inşa edildiklerini görmemizi kolaylaştırır.

Bu çalışmada amaçlanan, tarih ve medya alanlarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan tarih odaklı TV programlarında, egemen toplumsal cinsiyet kodlarının yeniden inşa edilip edilmediğini, ediliyorsa bunun nasıl yapıldığını sorgulamaktır.

Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranacaktır: Televizyondaki tarih programlarında bir program sunucusu ve tarihçi olarak “kadın” nasıl konumlandırılmaktadır? Bu konumlandırma, bir bilim dalı olarak tarihle uğraşan kadının karşı karşıya kaldığı konumlandırma ile benzerlik taşımakta mıdır? “Kadın” geçmişte/tarihte ve bugünde hangi kalıp yargılar içerisinde inşa edilmektedir? Bu inşa biçimi kadınların, söylemsel düzeyde, hangi şiddet unsurlarıyla karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır?

Tüm bu soruları yanıtlamak amacıyla betimsel yöntemin benimsendiği bu çalışmada, *Tarihin Arka Odası* adlı TV programının farklı yayın dönemlerinden (2011-2012-2013) seçilen on iki bölümü, eleştirel söylem analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Analiz yapılırken feminist kuram¹ temel alınmıştır.

Eleştirel söylem çözümlemesi Van Dijk’ın belirttiği gibi, güç ve egemenliğin kötü kullanımını ortaya koymayı mümkün kılan bir yöntemdir (2003, s.17). Eleştirel söylem çözümlemesi, söylem ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi gözleme olanağı sağlamanın yanı sıra bu yapının afişe edilmesine ve değiştirilmesine de olanak sağlar (Van Dijk 1993, s.252-253). Her araştırma için farklı bir modelin ortaya konulmasını gerektirir. Bu çalışma kapsamında belirli kategoriler oluşturularak söylemler bu çerçevede analiz edilecektir. Öncelikle programın makro yapısal özellikleri anlatılacak daha sonra belirlenen temalar çerçevesinde mikro yapılar analiz edilecektir.

Analiz kısmına geçmeden önce feminizmin gözüyle tarih, tarihsel bir özne olarak “kadın”, bir tarihçi olarak “kadın” konularına değinilecek, sonrasında feminizm gözüyle medya, medyada “kadın” temsilleri ve birer medya çalışanı olarak “kadın” konularından bahsedilecektir.

•••••

1 Feminizmin bilime dair kanaatleri yöntem üzerine de farklı bir perspektife sahip olmasına yol açmıştır. Feminizm araştırmanın politik yönlerine dikkat çekilmesini sağlar. Araştırmada iktidarın rolünü vurgular. Eleştirel yaklaşım ve bazı sınıf, ırk, etnik araştırma türlerinde olduğu gibi feminizm özgürleştirme meselesini bir amaç olarak görür. 1960’lardan bu yana, özellikle en büyük etkisini nitel araştırma yöntemlerinin yeniden şekillenmesinde gösteren feminizmin, kendine özgü bağımsız bir yöntemi olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak bu durum feminist yaklaşımın araştırma yöntemlerine dair açık temalara sahip olmadığı anlamına gelmez. Harig, feminist yöntembilimin beş ortak özelliğinden bahseder. Bunlar “pozitivizmin reddi, cinsiyet ilişkilerinin her alanda görülen etkisi, bilimin değerini kaybetmesi, özgürleştirici bir yöntembilimin kabul edilmesi ve araştırmalarda hiyerarşik olmayan ilişkilerin gözetilmesi” olarak sıralanabilir (Punch 2011, s.133-134).

Feminist yaklaşımın gözüyle tarih

Tarih'in bağımsız akademik bir disiplin olarak kabulü 19. yüzyıla dayanır. Ancak akademik bir disiplin olarak kabul edilmesinden çok önce de tarihin Mezopotamya'da rahipler, geleneksel toplumlarda vakanüvisler tarafından kayıt altına alındığı bilinir. Kayıt altına almak ise seçme ve yorumlamayı gerektiren bir süreç olması nedeniyle bir anlamda geçmişin yeniden kurgulanmasıdır. Bu durum, tarihin kolaylıkla bir ideolojik aygıtla dönüşebilmesine yol açar. Tarihin de içerisinde yer aldığı Bilim, Fatmagül Berktaş'ın belirttiği gibi bir tanımlama ve anlamlandırma aracı olarak her zaman bir iktidar edimi olmuştur. Böyle olması nedeniyle iktidarı elinde bulundurmeyen çoğunluğun deneyimleri, tanımlama girişiminin dışında tutulmuş ya da marjinalleştirilmiştir (2001, s.273). Tanımlanmayan ve tanımlandığı durumlardaysa yalnızca marjinalize edilen toplumsal gruplardan biri de kadınlardır.

1930'lu yıllarda bu durumun biraz değiştiği görülür. Bu tarihte Annales Okulu gibi tarihin merkezini siyasi tarihten gündelik yaşama doğru kaydıran tarih anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, daha önce tarihte pek yer verilmeyen resmi tarihin dışındaki konuların, sınıf mücadelesi, işçi ve köylüler gibi, gün ışığına çıkmasını sağlasa da cinsiyet meselesine eğilmemiş ve kadın deneyimlerine ışık tutmamıştır (Schaus 2006, s.22). Sosyal tarihin kadın tarihinin ortaya çıkmasında belli bir oranda katkısı olmuş olsa da pek çok feminist sosyal tarih ve kadın tarihi arasında var olan farklı analitik perspektiflerin vurgulanmasını önemser. Bunun temel nedeni sosyal tarihin, kadınların özgül deneyimlerini görünmez kılacağına dair duyulan endişedir.

1960'ların ortalarından itibaren Amerika'da, 1970'lerden itibaren de Batı Avrupa'da neredeyse yaşamın her alanını sorgulayan yeni feminist hareketin bilimi sorgulamaya başlayarak, bilimin yerleşik normlarına, yöntemlerine, yaklaşımlarına ciddi eleştiriler getirmesi (Edwards 2015, s.335, Berktaş 2001, s.277) ve bilimin cinsiyetçi ve cinsiyet körü olduğunu ilan etmesi (Çakır 2004, s.1), kadınları kendilerine dair bilgi üretme konusunda harekete geçirmiştir.

Özellikle tarih alanına yoğun ilgi gösteren kadın hareketi kadın deneyimlerinin tarihte olmamasına dikkat çekerek bunun nedenlerinin tartışılmasını sağlamıştır. Başlıca amaçları kadınları tarih içerisinde görünür kılmak, kadınlara tarihlerini kazandırmak, güç ve etkinliklerinin nasıl önlendiğini ortaya koymak olmuştur.

Önceleri ünlü, istisnai kadınlar üzerine odaklanan kadın tarihi bu anlayışla yetinmenin doğru olmayacağı tartışmalarıyla, kadın kahramanlar aramak ya da tarihi kadınlarla sınırlamak anlamına gelmeyen, “hayatın her alanına feminist bir perspektifle bakarak var olan pratiklerin ve kavramların eleştirilmesini ve dönüştürülmesini, ayrıca yenilerinin yaratılmasını” (Berk-tay 2001, s. 279) gerekli gören bir anlayışa evrilmiştir.

1980’lerden sonra kadın kategorisi yerine, toplumsal cinsiyet (gender) kavramı bir tarihsel analiz kategorisi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Scott 2007, s.1056). “Feminist tarihçiler, toplumsal cinsiyet ayrımının ve bu ayrımın işaret ettiği cinsler arası iktidar ilişkilerinin, tarihsel süreci kavramak açısından önemli olduğunu ve ancak bu öğelerin katılımıyla tarihin en geniş anlamıyla yeniden kurulabileceğini savunmuşlardır. Bu, aynı zamanda, feminist tarihçiliğin kadınları görünür kılmayı hedefleyen ‘düzeltmeci’ ya da ‘telafi edici tarihçilik’ (compentasory history) aşamasını geride bıraktığı anlamına (Berk-tay 2001, s.280) gelir.

Tarihçi olarak “kadın”

Tarihi yazarlar arasında sayısal anlamda neredeyse “yok” olan kadınların bu yokluğu, 19. yüzyılda “kimliklerin” tarih sahnesine çıkması ve tarihsel birer özne olmaya başladıkları döneme kadar, oldukça kristalize olmuş bir “yokluk”tur. Tarihsel olayları yazmaları mümkün olmamış olan kadınlar 19. yüzyılda tarih, bilimsel bir disiplin alanı olarak kabul gördüğünde bile burada kendilerine yer bulamamışlardır. 1890’lar Almanya’sında tarih eğitimi almak isteyen kadınlara cevap Alman tarihçilerden gelmiş ve kendi üniversitelerinin erkek üniversitesi olduğunu söyleyerek, kadın öğrencilerin tarih eğitimi almalarına karşı çıkmışlardır. Yine İngiltere’de 1880’lerde kadınlara yalnızca ders dinleme hakkı verilmiş; ancak bir derece almaları uygun bulunmamıştır. Osmanlı’ya baktığımızda da benzer biçimde kadınların yükseköğrenim hakkına ancak 1914 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılan İnas Darülfünunu adı verilen kız üniversitesi ile kavuşabildikleri görülür.²

•••••

2 Bu ifadeler kadınların durumunun hep aynı düzlemde devam ettiği yanlışına sebep olmamalıdır. İslam ve kadınlar hakkında araştırma yapan Fatma Aliye 1896 yılında yaptığı araştırmada sanılanın aksine kadınların hayli etkin olduğu dönemlere rastlamıştır. Örneğin on üçüncü yüzyılda erkeklere eğitim veren yüze yakın profesör vardır (Çakır 2011b, s.516). Serpil Çakır da benzer biçimde 1987 yılında yazmaya başlayarak 1991 yılında tamamladığı “II. Meşrutiyet’te Osmanlı Kadın Hareketi” adlı doktora tezinde Osmanlı dönemine ait hayli zengin bir kadın hareketine ulaşmıştır.

Tarihsel bilginin kim tarafından kayıt altına alındığı, yorumlandığı, yaygınlaştırıldığı esasen Foucault'nun bilgiye dair vurgusunda olduğu gibi bir tür "dünyayı düzenleme biçimidir". Bilginin düzenlenmesi, bir anlamda iktidar paylaşımı meselesidir (Berktaş 2012a, s.19; Berktaş 2012b, s.57). Tarihin yazımında rol alamayan kadın, varlığını metinlere mühürleyememiştir. "Gerda Lerner, 1979'da, eğer tarihe kadınların gözüyle bakılıysaydı ve geçmiş onların tanımladığı değerlerle düzenlenseydi bildiğimiz tarihin tümüyle farklı bir ışık altında görüneceğini" söylemiştir (Berktaş 2001, s.279). Öyküler yeryüzünde anlatılmaya devam edecektir. Ancak öykülerin ömrünün, sözün ve yaşayanların hayatlarıyla sınırlı kalmaktan kurtulmaları, metinlere dökülmeleriyle mümkündür. Metinleri kimlerin oluşturduğu ise öykülerin kurgusunu değiştirir.

"Kadın tarihi" ya da "feminist tarihçilik" in ortaya çıkmasıyla bir anlamda tarihin, kadın öznelerce yeniden yazılmaya çalışıldığı söylenebilir. "Kadın tarihi çalışmaları, önemli önemsiz hiyerarşisi ile yapılandırılan, merkeze erkeğin yaptıklarını yerleştiren anlayışı, anlayışın kaynaklandığı bu hiyerarşiyi yıkmaya, yazma işlemini yeni baştan kadın bakış açısıyla gözden geçirmeyi amaçlar" (Çakır 2004, s.1). Bu anlamda kadının tarihçi kimliği ile tarih alanında varlık göstermesi, kadın gözüyle tarih yazımına büyük katkı sağlar.

Tarihte "kadın"

"Geleneksel tarih yazıcılığı erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları kendisine konu edinir, öznesi erkektir" (Çakır 2004, s.1). Bu tarih, kadınların olmadığı savaş alanlarını, kahramanlık destanlarını ve kadınların çok uzun süre seslerinin hiç yankılanmadığı parlamento binalarının tarihidir (Çakır 1996, s.223). Kamusal alandan dışlanarak özel alana mahkûm edilen kadının yaşantısı, çoğunlukla tarihte yer bulamamıştır. Kamusal alanın öznesi olmasına müsaade edilmeyen kadın dolayısıyla tarihin öznesi de olamamıştır

Tıpkı diğer ötelenmişler gibi kadınlar da tarihte iz bırakamamış, hatırlandıkları anlarda ise haklarında anlatılan hikâyeler kalıp yargılarla sınırlı kalmıştır. Oysa resmi tarihin dışına taşmak isteyen kadınların bir kısmı (aynı zamanda buna olanağı olanlar, tıpkı yalnızca olanağı olan erkekler gibi) Berktaş'ın deyişiyle "ben vardım, ben hayırseverdim, iyi bir insandım, fitne ve fesat unsuru değildim" i tarihe bırakmak istemişlerdir (2012b, s.57). Bunun için kimi zaman yaptırıldıkları camilerle, çeşmelerle bir anlamda tarihe not düşmüşler ve yazılmayanı yazmak istemişlerdir.

Daha önce söylendiği gibi bilim, toplumda kadını ikincilleştiren alanlardan biridir. Modern tarih içerisinde kadınlar kendilerine dair yaratılmış mitlerle, melek ya da şeytan olarak varlık kazanmışlar, kargaşanın ve bozulmanın sorumlusu olarak görülmüşlerdir (Çakır 2011b, s.507-508). Kadınlara dair meselelerin çoğunlukla modernleşme ya da kalkınma gibi kalıplar içerisinde değerlendirilmesi onların tarihsel birer özne olarak görülmelerinin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Çoğu zaman belgelere kaydedilmeyen kadınlara dair bugün elimizdeki veri ise oldukça kısıtlıdır.

Tarihin bir bilim dalı olarak cinsiyetçi yapısı, kadının bir tarihçi olarak ve tarihsel bir özne olarak karşı karşıya kaldığı cinsiyetçi tutum, davranış ve söylemler üzerine yaptığımız tartışmayı burada sonlandırarak, medyada feminist yaklaşımlarla devam edelim.

Feminist yaklaşımın gözüyle medya

Bu noktada medya tüm bu eşitsiz ve cinsiyetçi yapılanmanın tekrar dolaşma sokulduğu, toplumdaki güç ilişkilerinin sunulduğu, yeniden üretildiği ya da değiştirildiği bir alan olarak karşımıza çıkar. İktidarın değiştirilebilirliği vurgusundan hareketle, medyanın ikincilleştirmeye yol açmanın dışında aynı zamanda bir fırsat olarak kadına dair bakış açısını, kadın perspektifinden kurulumada önemli bir zemin oluşturduğu söylenebilir (Gencel-Bek ve Binark 2000, s.1). Bu nedenle medya üzerinden dolaşıma sokulan cinsiyetçi söylemi afişe etmek, toplumsal cinsiyet bilincini yükseltmek açısından anlamlı bir mücadeledir.

Ancak iletişim çalışmaları, feminist yaklaşımlar konusunda her zaman çok hevesli olmamıştır. Anadamar iletişim çalışmaları cinsiyetçi rollerin doğal, verili görünüşünü sorgulamaya yetmişli yıllarda bile yanaşmamış ve bu önyargıların nasıl geliştiği, nasıl pekiştiği ya da sürdüğü ile ilgilenmemiştir (aktaran Van Zoonen 2002,s.468). O yıllardaki akademik dergilerde medyada feminist yaklaşımlara dair makalelere ara sıra rastlanılması mümkün olmakla birlikte, aynı dönemde yayınlanan ve çok satan iletişim kitaplarında, tıpkı Denis McQuail'in *Introduction to Mass Communication Theory* adlı kitabında olduğu gibi, feminist yaklaşımlarla ilgili tek bir bölüm dahi yoktur (Van Zoonen 2002, s.469; Dursun 2011, s.603).

Cinsiyetçi roller zaten verili kabul edildiği için ilgilenilmeye değer bir alan olarak da kabul görmemiştir. Yine de sayıları oldukça az olmakla birlikte, bunların nasıl geliştiğini, nasıl pekiştirildiğini ya da nasıl sürdürüldüğünü

sorgulayan araştırmacılara rastlanır. Medyanın bu süreçteki rolü ise kesinlikle sorgulanmamıştır (Van Zoonen 2002, 468). 1970'lerin başlarında biyolojik ve "doğal" olanın toplumsal olandan daha gerçek olduğu iddiası ortaya atılmış, cinsiyetçi rollerin (medya, okul vb. tarafından) toplumsal olarak yaratılmaları nedeniyle "yapay" oldukları tezinin temelinde boş bir tez olmadığı, yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır (Connell 1998, s.11).

Feminist ilgiler, özellikle kültürel çalışmalar alanında kendilerine oldukça geniş bir zemin bulmuştur. Seksenli yıllarda çoğunlukla üniversitelerde sürdürülmekte olan feminist çalışmaların nesnellik, yansızlık ve bağımsızlık ilkelerini savunan başat akademik paradigmayı sarstığı, akademik çalışmaların çoğunun değişim için önerilerle dolu olduğu görülür (Van Zoonen 2002, s.471). Dolayısıyla 1980 sonrası medya alanında da feminist paradigmanın güçlendiği söylenebilir.

Medyada "kadın"

Kadın konusunu temel alan medya çalışmalarının çoğu, kadının temsili konusuna eğilir. Kadının sembolik düzlemde nasıl temsil edildiğine bakarak bu alanda mücadele veren çalışmalar, medyanın bütünsel bir biçimde cinsiyetçiliği ürettiği sanrısının yanlış olduğunu da ortaya koyar; ancak diğer yandan Mojab ve Abdo'nun belirtmiş oldukları gibi medya " 'eril toplumsal cinsiyetin egemenlik uygulama sistemi veya rejim'i olan ataerkilliğin üretildiği ve yeniden üretildiği toplumsal güçler ve kurumlardan yalnızca biridir" (Gencel Bek 2011, s.650).

Toplumsal cinsiyet, herhangi bir cinse karşı öğrenilen stereotipler (kalıp yargılar) aracılığı ile yaygınlaşır ve varlık kazanır (Timisi 1997, s.24). "Ağırlıklı olarak yok sayma, önemsizleştirme, olumsuzlama, kurbanlaştırma ya da suçlama şeklinde görülen hâkim temsil biçimleri medya ürünlerinde karşımıza çıkar" (aktaran Gencel Bek, 2011, s.651).

Üstelik kadına dair oluşturulan imgelerin, mutlaka olumsuz olması da gerekmez. Kimi zaman mükemmelliğe dair oluşturulan imgeler de kadını kalıp yargılara mahkûm eder. Örneğin liberal feminist gelenekten gelen Friedan'a göre, "mükemmel çekici dişi" ya da "süper kadın" birer imge olarak yaratılmış ancak kadına mutluluk getirmemiş, aksine onu iki patrona hizmet eder kılmıştır (aktaran Çakır, 2011a, s.446). Her yerde başarılı olan, hep mükemmel görünen kadın imgesi, Friedan'ın işaret etmiş olduğu gibi kadınları insanüstü olmaya mecbur etmektedir.

Medya mensubu olarak “kadın”

Son olarak medyada kadın çalışanlar üzerine güncel değerlendirmelerden bahsetmek gerekirse, kadın çalışanlara yönelik cinsiyetçi bir tutumun geçmişten günümüze var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün hâlâ üst düzey yöneticiler arasında kadın sayısı oldukça düşüktür. Medyada kadın istihdamının genellikle daha alt kademelerde, haber muhabirliği ya da magazin yazarlığı gibi alanlarda yoğunlaştığı görülür. Siyaset ve ekonomi gibi haber alanlarında kadın çalışan oldukça azdır. 1990’larda özel televizyon kanallarının ortaya çıkmasıyla birlikte kadın çalışan sayısında artış olmuştur. Ancak bu durum kadınların üst düzey yönetici olmalarını sağlamamıştır. Gazetelerde en üst seviyede hiç kadın yönetici yokken televizyonda bu sayı yalnızca ikidir. Gazetelerde orta düzey kadın yönetici % 21,2 iken, televizyonlarda bu oran % 33,3’tür³ (2012, s.24). Medya sektörü incelendiğinde kadınların hâlâ yönetici pozisyonunda çoğunlukla iş bulamadıkları ve daha alt kademelerde, karar mekanizmalarında etkin olamadıkları alanlarda rol üstlendikleri görülür.

Tarih programlarının makro yapısal özellikleri

Kadının tarih alanına geç erişimi ya da tarihin genellikle bir erkek alanı olarak değerlendirilmesinin uzantısı olarak, günümüzde TV’de yayınlanan tarih programlarına bakıldığında da benzer biçimde erkek egemen bir yapılanmayla karşılaşılır. Bu durum hem tüm medya yapılanmasında, bilhassa hiyerarşik olarak basamaklar yükseldikçe; hem de dünya ölçeğinde benzer biçimdedir. Kadınlar daha az ücretlendirilmekte ya da erkek meslektaşlarının cinsiyetçi davranışlarına maruz kalmaktadır (aktaran Gencel Bek, 2011, s.656). Gazetecilik ve yayıncılığın kamusal alanın tam da merkezinde olması bu alanın erkek alanı olduğu ön yargısını da beraberinde getirmiştir (Timisi 1997, s.2). Bu cinsiyetçi davranış kalıplarını program içeriklerinde de görmek mümkündür.

1960’lı yıllardan 90’lı yıllara kadar yapılan içerik analizleri Amerikan televizyonlarında, her üç erkek karaktere bir kadın karakterin düştüğünü göstermiştir. Erkekler bu programlarda merkezi rollerde yer alırken, kadınlar yan rollerde yer almışlardır. Bu yayınlarda kadınların karizmalarının kaynağını genellikle genç ve güzel olmaları sağlarken çoğunlukla yaşça büyük olan kadın karakterlere pek yer verilmemiştir. Erkeklerin kişisel karizmalarının

•••••

3 Bu veriler Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde Medyanın Rolü Konulu Komisyon Raporu’ndan alınmıştır. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları No: 10, TBMM Basımevi, Ankara, 2012

merkezinde ise mesleki başarıları, zenginlikleri ve entelektüel kapasiteleri yer alır, üstelik kadınlardan farklı olarak, yaşça büyük olmaları ekranda görünür olmalarına bir engel teşkil etmez (Timisi 1997, s.27).

Tüm bu belirlenimleri *Tarihin Arka Odası* adlı TV programında görmek mümkündür. Bu programda iki erkek karakter başat öge olarak yer almaktadır. Zaman zaman üçüncü bir program sunucusu olarak programa dâhil olan kadınların üçü de, yaşça genç kadınlardır. Genç ve güzel olmanın ötesinde eğitilmiş ve tarihçi kimliğine sahip olan bu kadınlara program süresince yeterince söz hakkı verilmediği görülür. Dolayısıyla program çerçevesinde kadınlar bir anlamda yardımcı rollerde görevlendirilmişlerdir. Benzer biçimde diğer üç kadından yaşça büyük olan Nurhan Atasoy'un, kadın bir profesör olmasına rağmen, Bardakçı'nın, Atasoy'un uzmanlık alanı olan Sanat Tarihine yönelik "kumaş da incelenir mi" gibi nüktelerine maruz kalması ve sıklıkla söz almasının engellenmesi; erkeğin kendisini egemen olarak gören, aktaran özne konumunu güçlendirdiği yönünde anlamlar içermektedir. Bu durum diğer üç kadın gibi Nurhan Atasoy'un da yardımcı role itildiği düşüncesini güçlendirir.

Yukarıda bahsedilenler program formatı ya da reyting kaygısı olarak açıklanabilir. Esasen medya, dolayımından geçen diğer alanlar gibi tarihi de kendine ait kurallara uymaya zorlarken seyirlik bir malzemeye dönüştürür. Kimi zaman tarihi dizilerle, kimi zamansa tarihi dedikodularla reyting yakalamak isteyen medya, genellikle tarihin içini boşaltarak medyatik kılmaktadır. Tüm bu süreç ise hem medyatikleşmeyi hem de cinsiyetçileşmeyi doğurur. Burada ifade edilmek istenen, cinsiyetçi yapının medyatikleşmenin bir sonucu olduğu iddiası değil, yalnızca bu yapıların birbirini beslediği kanaatidir. Bu tartışma makalenin sınırlılıkları nedeni ile daha fazla sürdürülmeyecektir ancak temel amaç reytinglerini artırmak olsa dahi (ki bunu bilmiyoruz) bu durum cinsiyetçi yapının varlığını görmemizi engellemez.

Tarih programlarının mikro yapısal özellikleri

Tarihin Arka Odası adlı TV programında kadınlara yönelen kodlar şu şekilde sıralanabilir: öğrenci kadınlar, cinsiyetsiz kadınlar, iffetsiz kadınlar, tarihten anlamayan kadınlar, haddini aşan kadınlar, çarpıtılıp değersizleştirilen kadınlar ve akıllı olmayan kadınlar. Şimdi sırasıyla belirlediğimiz tematik yapılara bakalım.

Öğrenci kadınlar (Öğretmen-öğrenci iktidarı)

Cicero'nun "geçmişini bilmeyenler sürekli çocuk kalmaya mahkûmdur" sözleri kadının gerek toplumsal durumunu, gerekse tarih programlarındaki

konumlandırılışını tarif etmekte oldukça yararlıdır. Bu programlar içerisinde kadınların adeta öğretmen iktidarına karşı öğrenci, babanın iktidarına karşı çocuk olarak konumlandırıldıkları görülür. Kadınların başka tarih programlarında da benzer bir biçimde “soran ve öğrenen birer özne” olarak öğrenciye benzerliği dikkat çekicidir. 17 Mart 2012⁴ tarihli yayında, programın üçüncü sunucusu olarak yer alan Selin Barlas, konuşmak için söz almak istediğinde Bardakçı tarafından susturulmuş ve konuşması istenmemiştir. Selin Barlas ilerleyen dakikalarda “şimdi konuşmaya müsaade var mı?” diye sorduğunda Bardakçı bir anlamda bir öğretmen gibi “yok efendim” diyerek programda kimin iktidar olduğunu kadın partnerine hissettirmiştir.

İzlenen farklı bölümlerde, diğer kadın sunucuların da aynı davranış kalıbına maruz kaldıkları görülmüştür. Ancak kadın sunucuların kişisel davranış kalıplarının farklılığı ve düşünsel farklılıkları, karşılaştıkları cinsiyetçi tavrın dozunun ve yönteminin değiştirmesine neden olmaktadır. Söz almak konusunda diğer kadın sunuculara nazaran daha sık girişimde bulunan Pelin Batu’nun, tüm bilgi birikimi ve yeterliliği diğer iki erkek sunucu tarafından görmezden gelinmiş, sözü kesilmiş ve sıklıkla azarlanmıştır.

İzlenen bölümlerde kadın partnerler erkek öznelerin ideolojik perspektifine ne kadar uzaksa o kadar sık cinsiyetçi tavır ve şiddetle karşı karşıya kalmışlardır. Sıklıkla kendilerinden beklenen tavır dinleyen, soran, öğrenen pozisyonunda, yani yan rollerde kalmalarıdır. Bu duruma yapılan her itiraz erkek iktidarı tarafından yıkıcı bir şiddetle karşı karşıya kalmak anlamına gelmiştir.

Cinsiyetsiz kadınlar

Tarihin Arka Odası adlı TV programının 2 Ekim 2013⁵ tarihli yayında Nurhan Atasoy’a ait bir çanta, Bardakçı tarafından izleyiciye gösterilerek “ben göstermeye utanırım” denmektedir (burada bahsi geçen şeyin, çantanın içindeki topuklu ayakkabılar olduğu anlaşılmaktadır). Bu söylemin kadınsı bir nesne olarak kabul edilen topuklu ayakkabının, cinsel bir gönderme taşıdığı, utanılacak bir şey olduğu alt metnini taşıdığı görülür. Bardakçı’nın söylemi, Atasoy’un cinsiyetsiz davranmasına yönelik bir gönderme taşımakta, dolaşısıyla Atasoy’dan beklenenin programda cinsiyetsiz ve kadınlığından sıyrılmış bir “bacı” olarak bulunması, böylece erkek egemen alana herhangi bir

• • • • •

4 https://www.youtube.com/watch?v=_eX-q0h5uEI

5 <https://www.youtube.com/watch?v=kGF8Rc8PgIU>

halel getirmemesi olarak anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Nurhan Atasoy'dan önce programda kadın sunucu olarak yer alan Pelin Batu, Selin Barlas ve Zeynep Özkartal'ı cinsiyeti ile görmekten rahatsızlık duymayan bakış, söz konusu olan yaşça büyük ve kısmen daha birikimli bir kadın olduğunda, ona kadınsı araçları çok görmekte ve ondan cinsiyetsiz olmasını talep etmektedir.

İffetsiz kadınlar

26 Ekim 2013⁶ tarihli Victorya dönemi temalı programın konuğu, Victorya & Albert Müzesi İslami Eserler Bölüm Başkanı Tim Stanley'dir. Bu programda Bardakçı'nın ekranın sol kenarında gösterilen Viktorya hakkında "Efendim bu Viktorya, Viktorya dönemi dedikleri. Kocasını bir Alman Prensi, Prens Albert. Fakat işte bir düzineye yakın çocuk yapıyor. Adamcağız tifo mu bir şey pat diye ölüyor. Kadın ondan sonra hayatı boyunca siyah giyinmiş. Mateme girmiş ama var işte bir seyis var arada.." sözlerine Erhan Afyoncu "Kraliçesine hizmet ediyor" şeklinde yanıt vermekte ve bu konuşma programının iki erkek sunucusunun gülüşmeleriyle devam etmektedir. Burada aktaramayacağımız kadar uzun süren bu konuşma boyunca Bardakçı Viktorya'nın dul kalmasının ardından yaşadığı ilişkileri biraz alaycı bir dille anlatmayı sürdürür.

Viktorya dönemi üzerine yapılan bu konuşma bizlere yönetici olanlar kadın olduklarında, erkek olanların karşılaşmadığı bir dile maruz bırakıldıklarını gösterir. Haremleri olan padişahlardan söz edildiğinde yapılmayan bir düzeyde kadın özne alçaltılmış ve oldukça erkeksi bir üslupla yalnızca kadına özgü bir alan olarak daraltılan "iffet", "namus", "ahlak" gibi çok derin arka planları olan kavramların içerisinde sıkıştırılarak, bir kez daha erkek karşısında güçsüz, iffetsiz kılınmıştır. Bu davranış kalıbı, konuyu siyah feministlerin yaptığı tespitlere yakın bir noktaya da taşımaktadır. Esasen, bahsi geçen Müslüman-Türk kimliğine sahip bir kadın olması durumunda (resmi tarihin onayladığı bir kadın olması koşuluyla), söylem bu biçimde gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla programa konu edilen tarihsel özneler, Türk tarihinden kadınlarsa melek veya şeytan (Hürrem karakterinde olduğu gibi), Türk değilse melek ya da şeytan-iffetsiz kalıplarıyla değerlendirilmektedir. Örneğin *Muhteşem Yüzyıl* dizisinin (bu dizi Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatını ele alan bir dizidir) senaristi Meral Okay'ın katıldığı 7 Ekim 2011 tarihli programda Murat Bardakçı "Hürrem mi daha şirret Gülfem mi?" diye sormaktadır⁷. Bu soru içerisinde belirttiğimiz gibi şirret olmak, fena olmak göndermeleri

•••••

6 <https://www.youtube.com/watch?v=NA6qfiWiVtY>

7 <https://www.youtube.com/watch?v=XHbbk7LNrLo>

vardır. Ancak programın bütününde başka bir kalıba (iffetli olmak-olmamak) rastlanmaz. Buda bizlere siyah feminizmin savunduğu gibi cinsiyetçi söylemde yalnızca cinsiyet değil ırk, kültür ve benzeri kategorilerin de birer belirleyen olduğunu gösterir.

Tarihten anlamayan kadınlar

3 Kasım 2013 tarihli programda Atasoy kumaş üzerine yaptığı çalışmaları anlatırken Bardakçı “kumaş parçaları niye çalışılır” şeklinde bir beğenmezlik ifadesiyle Atasoy’un sözünü kesmektedir. Atasoy’u hedef alarak “resip diyorlar ya kitapların kenarına cicili bicili renkler çiziyorlar”, “Aylardır eve kapanmış. Ne yazıyor biliyor musunuz? Şu yaprağın altındaki taç yapraklarının içindeki damarlar sola mı bakıyor sağa mı bakıyor. Yetmiş sayfa...” sözleriyle Profesör Atasoy’un çalışmalarını önemsizleştirmektedir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, kadın ve bir profesör olarak Atasoy’un uzmanlık alanı Bardakçı tarafından küçümsenmekte, değersiz kılınmaktadır.

Haddini aşan kadınlar

Kamusal alanda kadının, kadına uygun kabul edilmeyen başkaldırma, söz dinlememe, kendini ısrarla ve tüm karşıtlara rağmen ortaya koyma ve erkeğin iktidarını kabul etmeme davranışı, erkeğin kırılmış gurunun tamiri için kadının cezalandırılmasına yönelmektedir. Bu durumda genellikle program sunucusu olan diğer iki özne, kadın öznenin konuşmasına müsaade etmemekte, sıklıkla sözünü kesmektedir. 1 Mayıs 2010⁸ tarihli yayında Pelin Batu “konuşmama izin verin lütfen”, “sözümü kesmeyin lütfen” ifadelerine başvurarak konuşmasını sürdürme çabası vermiş ancak başarılı olamamıştır. Kadın konuşma biçimleri üzerine yapılan araştırmalar kadınların sözlerinin erkeler tarafından sıklıkla kesilmekte olduğunu söyler. Buna benzer davranış kalıpları *Tarihin Arka Odası* adlı TV programında çok kez görülmüştür.

Çarpıtılıp değersizleştirilen kadınlar

6 Ekim 2012⁹ tarihli programda Suriye’ye karşı savaşı onaylamayan Zeynep Özkartal’ın “savaşa hayır” sözlerine Bardakçı “Savaşmayalım da ne yapalım aşk mı yapalım” diye karşılık vermiştir. Bu, bir tür çarpıtma ve değersizleştirme tekniğidir. Bu teknik kullanılarak kanaatlerini dile getirmeye çalışan kadın öznenin söylemleri çarpıtılarak başka bir kulvara çekilmeye çalışılmış ve değersiz kılınmak istenmiştir.

• • • • •

8 <https://www.youtube.com/watch?v=wZkHvFPv1OM>

9 <https://www.youtube.com/watch?v=Uo8FeSpjzI>

Zeki olmayan kadınlar

19 Mayıs 2012¹⁰ tarihli programda Selin Barlas ve iki erkek sunucu arasında geçen konuşma şöyledir:

Selin Barlas : "...gerizekalı buluyorsunuz ya beni"

Erhan Afyoncu: "kimse öyle bir şey demiyor"

Selin Barlas: "siz benimle hep öyle konuşuyorsunuz"

Murat Bardakçı: "Türkçe'yi kaç yaşında öğrenmiştiniz siz? Önce İngilizce değil mi? Onun için anlamıyorsunuz siz bizi"

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Barlas programda kendisine yönelen düşünce biçiminin farkındadır. Bu durumdan rahatsızlığını dile getirdiğinde erkek partnerleri tarafından durum inkâr edilmekte ya da başka araçlarla değersiz kılınmaya çalışılmakta ve Bardakçı'nın konuşmasının alt metninde olduğu gibi kadın öznenin zekâsı aşağılanmaya devam edilmektedir.

Program akışı içerisinde gerek konuşulan tarihsel konular bağlamında gerekse birer programcı ve tarihçi olarak kadınlara yönelen konuşmalarda cinsiyetçi kalıplara oldukça sık rastlanılmaktadır. Ancak çalışmanın sınırlılıkları nedeni ile cinsiyetçi söylemlere daha fazla yer verilmeyecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Medyanın dolayımından geçerken, gerek medyanın gerekse tarihin erkek egemen kodlamalarıyla neredeyse iki kat cinsiyetçileşen bir uzam olarak televizyonda tarih programları, bizlere çoklu zaman ve mekânlarda inşa edilen kalıp yargıları görme olanağı sunmuştur.

Tarihin Arka Odası adlı TV programında, kadın sunucular yardımcı rollerde görevlendirilmişlerdir. Bilen, fikirleri öğrenilmek istenen eşit öznelerden ziyade daha çok erkek iktidarı karşısında öğrenmeye ve dinlemeye uygun görülen özneler olarak konumlandırılmışlardır. Erkeklerin kendilerine ait bir alan olarak kabul ettikleri tarih alanına kadınların girmesi ya da fikir beyan etmesi, sıklıkla erkek öznelerin alaycı, sınır koyucu, alçaltıcı tavırlarıyla engellenmiş, kadın öznelerin ekranda tarih üzerine konuşabilmesi, cinsiyetsizleşmeleri ya da kendilerine erkek özneler tarafından verilen pay içerisinde, sanat ya da musiki gibi kadın imgesine daha yakın kabul edilen çerçevelerde, mümkün

•••••

10 <https://www.youtube.com/watch?v=0rTZ15O3zN0>

olabilmiştir¹¹. Ancak kadınlar bu durum karşısında savunmasız birer kurban olmamışlar, kendilerini savunma yönünde etkin girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum elbette erkek partnerlerde memnuniyetsizlik yaratmış ve çoğunlukla kadın sunucuların programdan ayrılmalarıyla son bulmuştur. Genç program sunucusu kadınların bakımlı ve kadınsı görüntüleri erkek sunucuları rahatsız etmezken, söz konusu olan yaşça büyük bir kadın olduğunda ise bu durum erkek öznelerin alaycı itirazlarıyla karşılaşmıştır. Televizyonda tarih programlarında kadınlara genellikle tarihçi olarak rol verilmek istenmemiştir. Bu durum tarihin dışlama pratikleriyle televizyonda tarih programlarında yaşanan dışlama pratiklerinin benzerliğini göstermektedir.

Tarihsel birer özne olarak kadınlar, saray entrikaları, harem ve cinsel yaşantıları düzeyinde konuşulmuş ve böylece ancak cinsel konular ön plana çıkarılarak söz edilmeye değer bulunmuşlardır. *Tarihin Arka Odası* adlı TV programında kadınlara yönelen kodlar: öğrenci kadınlar, cinsiyetsiz kadınlar, iffetsiz kadınlar, tarih izleyicisi olamayacak kadınlar, tarihten anlamayan kadınlar, haddini aşan kadınlar, çarpıtılıp değersizleştirilen kadınlar ve akıllı olmayan kadınlardır. Kalıp yargılar kadınları, saray entrikalarının başat unsuru, bir üreme, cinsellik, meta ya da mülkiyet meselesi, diğer kadınlarla ihtiraslı mücadelelere girerek fitne ve fesata kaynaklık eden bir şeytan ya da tamamen masum olan bir melek, dolayısıyla iyilik ve kötülüğü dahi insana özgü olmayan bir tekillikle kendisinde barındıran cariyeler ve bacılar olarak sunmaktadır.

Öğrenci ya da çocuk olmayı kabul etmeyen, aktif bir özne olarak kendisini konumlandırma gayreti sarf eden, cinsiyetsizleşmeyen kadınlar, erkek özneler tarafından alanın dışına itilmişlerdir. Dolayısıyla alanda kalmanın kuralları erkekler tarafından çizilmiş ve öğrenci, çocuk, vitrin ya da cinsiyetsiz olma olarak belirlenmiştir. Bu kurallara uymama hali dozu arttırılan söylemsel şiddet aracılığıyla kadın sunucuların programdan ayrılmalarıyla neticelenmiştir.

•••••

11 Kadınların sanat ve musiki alanına kabulünün de esasen çok önemli olduğu bir gerçektir. Burada belirtmek istenen yalnızca bir kalıp yargı olarak sanata ve musikiye ilişkin tutulmalarıdır. Bir anlamda geçmişe nazaran bunun olumlu bir gelişme olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çakır makalesinde iyi birer şair olamamaları yargısıyla karşılaşan kadınlara dair Kemal Silay'ın Osmanlı dönemi gazellerini incelediği "Erkeğin Ağzıyla Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairleri ve Ataerkilliğin Gücü" adlı çalışmayı örnek göstererek ataerkil ideolojinin şiir sanatını erkeğe özgü bir sanat haline getirmesinden ve 19. Yüzyıla dek gazelin alışılmış imgelerini kullanmak zorunda kalan Fitnat hanım, Zeynep Hatun ve Şeref Hanım gibi kadın şairlerin şiirlerini erkek sevgiliye yazamadıklarını, erkekler gibi, onların sözcükleriyle yazmak zorunda kaldıklarını anlatır.

Kaynakça

- AKGÖKÇE, N. vd. (2001) Kadın tarihi tarihin neresine düşüyor? *Cogito*, 29, Güz, s.254-268.
- BERKTAY, F. (2001) Kadın tarihi: yeni bir gelenek için geçmişini geri almak. *Cogito*, 29, Güz, s.270-282.
- BERKTAY, F. (2012a) *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BERKTAY, F. (2012b) Tırabzansız düşünmek, minnet duymak. <http://www.bianet.org>.
- BERKTAY, F. (2012c) *Politikanın çağrısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇAKIR, S. (1995) Kadın çalışmaları bilimde neleri, nasıl sorguluyor, neleri değiştirmek istiyor? LORDOĞLU, K. (der.) içinde. *İnsan, toplum, bilim*. İstanbul: Kavram Yayınevi. s. 305-316.
- ÇAKIR, S. (1996) Tarih içinde görünürlükten kadınların tarihine: Türkiye'de kadın tarihini yazmak. ÇAKIR, S. ve AKGÖKÇE, N. (der.) içinde. *Kadın araştırmalarında yöntem*. İstanbul: Sel Yayınevi, s. 222-229.
- ÇAKIR, S. (2004) Tarih yazımında kadın deneyimlerine ulaşma yolları. *Kadınların belleği*, Kasım 2004, 36. <http://www.kadineserleri.org>.
- ÇAKIR, S. (2011a) Feminizm ataerki iktidarın eleştirisi. ÖRS, H.B. (der.) içinde. *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇAKIR, S. (2011b) Feminist tarih yazımı: tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası. SANCAR, S. (der.) içinde. *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar- Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a armağan*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- CONNELL, R. W. (1998) *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DURSUN, Ç. (2008) *Kadına yönelik aile içi şiddet ve haber medyası: alternatif bir habercilik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- DURSUN, Ç. (2011) Türkiye'de 1975- 2010 arasında haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunlarına bakış ve feminist yaklaşımlar. SANCAR, S. (der.) içinde. *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar- Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a armağan*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- EDWARDS, R. (2011) Women's and gender history. FONER, E. ve MCGIRR, L. (der.) içinde. *American history now*. Philadelphia, PA: Temple University Press, s.336-357.

- GENCEL-BEK, M. ve BİNARK, M. (2000) *Medya ve cinsiyetçilik*. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve KADER Eğitim Kitapçığı.
- GENCEL-BEK, M. (2011) Ataerkillik, piyasa ve mesleki değerler: medyada aile içi şiddetin temsili ve üretim pratikleri. SANCAR, S. (der.) içinde. *Birkaç arpa boyu 21. yüzyıla girerken Türkiye’de feminist çalışmalar- Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a armağan*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- HIRATA, H. vd. (2009) *Eleştirel feminizm sözlüğü*. Çev. Gülnur Acar-Savran. İstanbul: Kanat Yayınları.
- PUNCH, K. F. (2011) *Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar*. Çev. Dursun Bayrak, Bader Arslan, Zeynep Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- SCHAUS, M. (2006) *Women and gender in medieval Europe*. New York and London: Routledge.
- SCHOTT, J. W. (2007) Gender: a useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5) , s.1053-1075.
- TİMİSİ, N. (1997) *Medyada cinsiyetçilik*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Genel Müdürlüğü.
- TİMİSİ, N. (2012) Kadınların insani gelişmesinde medyanın rolü ve eğitim. *Paneller ve araştırma sonuçları toplumsal gelişmede Türk ve Japon kadınının eğitimi çalışmaları*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- VAN DIJK, T. (1993) Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), s. 249-283.
- VAN DIJK, T. (2003) Söylem ve ideoloji: çok alanlı bir yaklaşım. ÇOBAN, B. ve ÖZARSLAN, Z. (der.) içinde. . İstanbul: Su Yayınları, s.13-112.
- VAN ZOONEN, L. (2002) Medyaya feminist yaklaşımlar. İRVAN, S. (der.) içinde. *Medya kültür siyaset*. Ankara: Alp Yayınevi.
- WOOD, J. T. (2013) Gendered media: the influence of media on views of gender. <http://www.udel.edu/comm245/readings/GenderedMedia.pdf>.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KADIN ERKEK FIRSAT EŞİTLİĞİ KOMİSYONU (2012) *Toplumsal cinsiyet eşitliğinde medyanın rolü konulu komisyon raporu*. Ankara: TBMM Basımevi.